

KRITIKON KAI BIBLIOΓΡΑΦIKON ΔEΛTION

Georg Stadtmüller, Michael Choniates, Metropolit von Athen (ca 1138—ca 1222) Roma (Orientalia Christiana vol. XXXIII—2) 1934.

Ἐν τῇ ἐναισίμῳ ταύτῃ διατριβῇ ὑποβληθεῖση εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου, ὁ νεαρὸς ἐπιστήμων Γεώργιος Stadtmüller, ἀνέλαβεν ἵνα παράσχω σινεπτιγμένην μὲν ἀλλὰ πλήρη βιογραφίαν τοῦ διαπρεποῦς Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτου καὶ ἔκθεσιν τῆς φιλολογικῆς αὐτοῦ δράσεως. Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς πραγματείας ἐκτίθησι τὰ κατὰ τὴν νεαρὰν αὐτοῦ ἡλικίαν ἐν Χώναις τῆς Φρυγίας, τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν ΚΠόλει, τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ ὡς Μητροπολίτου Ἀθηνῶν καὶ τὰς ταλαιπωρίας αὐτοῦ ἐν Κέῳ ἔνθα καὶ ἐτελεύτησε τὸν βίον ὁ Μιχαήλ. Τὸ δεύτερον μέρος τῆς πραγματείας περιλαμβάνει τὴν φιλολογικὴν δρᾶσιν τοῦ μεγάλου Ἱεράρχου τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ σ. περιγράφει ἐν αὐτῷ τοὺς κώδικας ἐν οἷς διεσώθησαν τὰ συγγράμματα αὐτοῦ, τὴν χρονολογίαν αὐτῶν καὶ τὰς ἐκδόσεις. Ἐπισυνάπτει δὲ εἰδικὰς ἐρεῦνας περὶ τοῦ ἀποδιδόμενου εἰς τὸν Μιχαὴλ Χωνιάτην ἔπωνύμου τοῦ «Ἀκομινάτου», περὶ τῆς χρονολογίας τῆς ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας αὐτοῦ ὡς Μητροπολίτου Ἀθηνῶν, περὶ τοῦ «Υπομνηστικοῦ» πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον γ', περὶ τοῦ Εὐθυμίου Μαλάκη, Μητροπολίτου Νέων Πατρῶν (Υπάτης) καὶ τέλος περὶ τοῦ Ἰωάννου Χρυσάνθου, Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης. Τῆς ὅλης πραγματείας προτάσσεται πλουσία βιβλιογραφία, ἐπισυνάπτεται δ' ἐν τέλει λεπτομερὴς πίναξ ὀνομάτων, λέξεων καὶ πραγμάτων.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς σπουδαιότητος ταύτης πραγματείας, διεξήγαγε τὸ ἀναληφθὲν ἐπιστημονικὸν ἔργον μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας. Ἐπιμελῶς μελετήσας τὴν εἰς αὐτὸ ἀναγομένην βιβλιογραφίαν καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου καὶ μεθ' ὀγιοῦς καὶ δρθῆς κρίσεως ἐξακριβώσας τὰ ἐξεταζόμενα ποικίλα ζητήματα, παρέσχε ζωηρὰν εἰκόνα τῆς μεγάλης φυσιογνωμίας τοῦ Ἱεράρχου ἐν μέσῳ τῶν τε ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν γεγονότων τῆς πολυταράχου ἐποχῆς, ἐν ᾗ ἤκμασε καὶ τῆς φιλολογικῆς αὐτοῦ δράσεως, ἀπέληξε δὲ εἰς δρθὰ συμπεράσματα.

Συνήθως λέγεται ὅτι ὁ Μιχαήλ Χωνιάτης ἐγεννήθη περὶ τὸ 1140, ἀλλ' ἀκριβέστερον ὁ συγγραφεὺς δέχεται ὅτι ὁ Μιχαήλ ἐγεννήθη μᾶλλον περὶ τὸ 1138. Ὅντως γράφων ἐκ τῆς νήσου Κέῳ πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ Πατριάρχην ΚΠ. Μιχαὴλ Αὐτοωρειανόν, προσκαλέσαντα αὐτὸν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου α' Λασκάρεως ἵνα μεταβῇ εἰς Νίκαιαν, ἔλεγεν ὅτι ἦτο ἑβδομηκοντούτης περίπου. Ὁ Καθηγητὴς Fr Dölger φρονεῖ ὅτι ἡ πρόσκλησις ἐγένετο πρὸ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1206

ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἐγένετο οὐχὶ ἐπὶ Πατριάρχου Μιχαὴλ Αὐτωρεια-
νοῦ ἀλλ' ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου ἰ' Καματηροῦ (1198—1286). Ἀλλ' ἤδη ὁ
ρῶσος Θ. Οὐσπένσκη παρετήρησεν ὅτι ἡ πρὸς τὸν Μιχαὴλ Αὐτω-
ρειανὸν ὑπ' ἀριθ. 95 ἐπιστολὴ (Σπ. Λάμπρου, Μιχαὴλ Χωνιάτου τὰ
σωζόμενα Β, 152) ἐγράφη ταυτοχρόνως μετὰ τὸν ὑπ' ἀριθμ. 94 πρὸς
τὸν Θεόδωρον α' Λάσκαριν καὶ 129 πρὸς τὸν θεῖον τοῦ Θεοδώρου
(«γυναικοθεῖον») Βασίλειον Καματηρόν. Τοῦτο δὲ ἀποδέχεται καὶ ὁ
Stadtmüller. Ἀλλ' ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 129 ἐπιστολῆς σαφῶς προκύπτει
ὅτι ὁ Μιχαὴλ διέμεινεν ἐν Κέῳ ἀπὸ τριετίας (·Νομίζω· κατὰ θεῖαν
ψῆφον Ἀθῆνηθεν μὲν ἀπεληλάσθαι με, φυγαδευτηρίῳ δὲ κεχρησθαι
τῆδε τῇ νήσῳ, *ἔτος τοῦτ' ἐ τρίτον*», Σπ. Λάμπρου ἐνθ' ἀν. Β, 259).
Ὁ Μιχαὴλ μετέβη εἰς τὴν νήσον Κέῳ τῷ 1205, διότι γνωστὸν τυγ-
χάνει, ὅτι μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Φράγκων καὶ τὴν ὑπ' αὐτῶν κατά-
ληψιν τῶν Ἀθηνῶν (1204) περιεπλανᾶτο ἐπὶ ἐν ἔτος καὶ μόλις ἐν
τέλει τοῦ 1205 μετέβη εἰς Κέῳ. Ἐγράψε λοιπὸν τὴν ἐπιστολὴν πρὸς
τὸν Βασίλειον Καματηρόν, ὅρα καὶ τὰς πρὸς τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν
Βασιλέα ἐπιστολάς ἐν ἔτει 1208. Τῷ ἔτει ἐκείνῳ ἦτο ἐβδόμηκοντούτης
περίπου· ὅθεν ἐγεννήθη περὶ τὸ 1138 (1208—70=1138).

Μετὰ τὰς ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ σπουδὰς ὁ Μιχαὴλ μετέβη εἰς ΚΠό-
λιν ἐχρημάτισε δὲ μαθητῆς τοῦ Εὐσταθίου Καταφλώρου, ὅστις ἐνουμύ-
σθη ὅτι ἦτο ὁ μετὰ ταῦτα ἐπιφανὴς Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Εὐ-
στάθιος, προσλαβὼν δῆθεν τὸ ἐπώνυμον Καταφλώρος ἐκ τῆς Μονῆς
Φλώρου. Ἀλλ' προφανῶς πρόκειται περὶ τοῦ τότε Διακόνου Εὐστα-
θίου, ὅστις ὕστερον ἐγένετο Ἐπίσκοπος Μύρων τῆς Λυκίας ἐν ἔτει
1174. Ἐκ τούτου ὅρα προκύπτει ὅτι ὁ Μιχαὴλ μετέβη εἰς ΚΠολιν πρὸ
τοῦ 1174. Ἦγε δὲ τότε τὸ 36ον τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὸ πέρας
τῶν σπουδῶν διωρίσθη ὑπογραμματεὺς τοῦ Πατριαρχείου ΚΠ. ἐπὶ
Πατριάρχου Θεοδοσίου Βορραδιώτου (1778—1183) προστατεύσαντος
μετὰ στοργῆς τὸν Μιχαὴλ.

Πότε ἀκριβῶς ὁ Μιχαὴλ ἐξελέγη Μητροπολίτης Ἀθηνῶν; Ὁ Σπυ-
ρίδων Λάμπρος ὑπέδειξεν ἤδη τοὺς λόγους τοὺς συνηγοροῦντας ὑπὲρ
τοῦ ἔτους 1182 (Αἰ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος Αθ.
1878, σ. 22 σημ.) ἀλλὰ τοὺς λόγους τοὺτους δὲν ἀπεδέχθησάν τινες
καὶ δὴ ὁ Φερδ. Γρηγορόβιος (Ἱστορία τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, με-
ταφρ. Σπ. Λάμπρου, Α, 281—282). Ὁ Γρηγορόβιος οὐδαμῶς ἀποδέ-
χεται τὸν προσαχθέντα ὑπὸ τοῦ Λάμπρου κύριον λόγον καθ' ὃν τὸ ἐν
τῇ Μονφδία εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Νικῆταν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Χωνιά-
του λεγόμενον ὅτι ἐπὶ τριάκοντα ἤδη ἔτη «καὶ ὑπερέκεινα» (Σπ. Λάμ-
πρου Μιχαὴλ Χωνιάτου, τὰ σωζόμενα Α, 357) ἐχρημάτισε Μητροπο-
λίτης Ἀθηνῶν, δέον ν' ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τοῦ καθ' ὑπόθεσιν ἔτους τοῦ
θανάτου τοῦ Νικῆτα 1214 ἢ 1215. Ὁ Γρηγορόβιος φρονεῖ ὅτι τὰ 30
«ὑπερέκεινα» ἔτη δέον ν' ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1205, καθ' ὃ
ἔτος ὁ Μιχαὴλ ἐδρίσκετο μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Stadtmüller ἐπα-
νέγκεται εἰς τὴν γνώμην τοῦ Λάμπρου, ἀποδεχόμενος τὸ ἔτος 1182
ὡς ἔτος τῆς ἐκλογῆς καὶ χειροτονίας τοῦ Μιχαὴλ ὡς Μητροπολίτου

Ἀθηνῶν. Ὅντως δὲ ὑπὲρ τοῦ ἔτους τούτου συνηγοροῦσι τὰ ἑξῆς. Κατὰ τὴν ἐν ΚΠόλει μεγάλην στάσιν τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς λατινίδος Βασιλείας Μαρίας, μητρὸς τοῦ ἀνγλικοῦ Βασιλέως Ἀλεξίου Β'. Κομνηνοῦ (1182—82) ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης εὐρίσκετο ἔτι ἐν ΚΠόλει. Ἡ στάσις ἐξεργάγη τῇ 2 Μαΐου 1182, ὅτε δὲ ὁ ἡγηθεὶς τῆς στάσεως Ἀνδρόνικος α'. Κομνηνὸς κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1183 ἐστέφθη συναυτοκράτωρ ὁ Μιχαὴλ ἦτο ἡδὴ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν. Κατὰ ταῦτα ἡ ἐκλογή καὶ χειροτονία αὐτοῦ ἐγένετο κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας τοῦ 1182. Ἀφίκετο δὲ εἰς Ἀθήνας ὁ νέος Ἱεράρχης κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1182 καὶ ἀπηγγεῖλε τὸν «Εἰσβατήριον» λόγον ἐν τῷ ἐν Παρθενῶνι ναῷ τῆς Θεοτόκου. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο ἔτι συναυτοκράτωρ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (1282)3 διωρίσθη «πραίτωρ» τῶν Ἀθηνῶν ὁ Νικηφόρος Προσοῦχ, ὃν προσεφώνησεν ὁ Μιχαὴλ. Οὐδεμία λοιπὸν ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὅτι οὗτος εὐρίσκετο τότε ἐν Ἀθήναις ὡς Μητροπολίτης.—Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1284, φονευθέντος τοῦ Ἀλεξίου, κατέλαβε μόνος τὴν ἀρχὴν ὡς αὐτοκράτωρ ὁ σκληρὸς καὶ παρὰβολος Ἀνδρόνικος Κομνηνός, τότε δὲ ἀπέστειλεν εἰς Ἀθήνας νέον «πραίτωρα» τὸν Δημήτριον Δριμῦν, ὃν ὡσαύτως προσεφώνησεν ὁ Μιχαὴλ. Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1185 φονευθέντος τοῦ Ἀνδρονίκου κατέλαβε τὴν αὐτοκρατορικὴν ἀρχὴν ἐν Βυζαντίῳ ὁ Ἰσαάκ β'. Ἄγγελος (1185—1193) μετὰ μικρὸν δέ, πάντως ἐν διαρκείᾳ τοῦ 1185, μετέβη εἰς ΚΠολιν ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης, προσεφώνησε δὲ τὸν νέον αὐτοκράτορα καὶ παρέστησεν εἰς αὐτὸν τὰς διαφόρους ἀνάγκας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς ἐν γένει. Ἐκ τῶν αἰτήσεων τοῦ Ἱεράρχου πρὸς τοὺς Βασιλεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας ἐν γένει ὁ Stadtmüller συνάγει σπουδαῖα περὶ τῆς καταστάσεως τῆς χώρας συμπεράσματα, διαφωτισόμενα καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν. Τοῦτο δὲ πράττει ἰδίως ἐν ταῖς παρατηρήσεσιν εἰς τὸ παρατιθέμενον ἐν τέλει τῆς συγγραφῆς «Υπομνηστικὸν εἰς τὸν Βασιλέα κύρ Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν».

Εἰδικῶς ἐξετάζει ὁ συγγραφεὺς τὸ ζήτημα τοῦ ἐπωνύμου «Αχομινάτης», ὅπερ ἀποδίδεται συνήθως τῷ Μιχαήλ. Ἐκ τῶν παρατηρήσεων δὲ αὐτοῦ ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ ἐπώνυμον τοῦτο εἶναι ἀνύπαρκτον. Ὅντως δὲ τὸ πρῶτον τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἐμφανίζεται ἐν τῇ ὑπὸ Ἱερωνύμου Wolf γενομένῃ ἐκδόσει τῶν ἱστορικῶν ἔργων τοῦ Νικήτα Χωνιάτου, ἀδελφοῦ τοῦ Μιχαήλ, «Nicetae Acominati Choniatae. historia» Basileae 1557. Τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἐπανελήφθη καὶ εἰς τὰς ἐφεξῆς ἐκδόσεις τῶν αὐτῶν συγγραμμάτων 1593 ἐν Βασιλείᾳ, 1647 ἐν Παρισιίοις, 1729 ἐν Βενετίᾳ, 1835 ἐν Βόννῃ) ὡς καὶ εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν λοιπῶν φιλολογικῶν συγγραμμάτων τοῦ αὐτοῦ Νικήτα. Οἱ δ' ἐκδόται τοῦ Μιχαήλ Χωνιάτου ἀταλαιπώρως ἀπέδωκαν καὶ εἰς αὐτὸν τὸ ἐπώνυμον, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Νικήτα ἐνῷ ὁ Μιχαὴλ ἐπιστέλλων τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ συνήθως γράφει «Πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ κύριον Νικήταν τὸν Χωνιάτην» κατὰ τοὺς σωζόμενους κώδικας (Περβλ. Σπ. Δάμπρου, Μιχαὴλ Χωνιάτου, τὰ σωζόμενα Β, 1 ἐξ.). Εἰς οὐδένα τῶν χειρογράφων κωδίκων ὑπάρχει τὸ «Ἀχομινάτης» τὸ δὲ

περίεργον εἶναι τοῦτο, ὅτι ἐνῶ ὁ πρῶτος ἐκδότης Wolf ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς ἐκδόσεως ἐσημείωσε «Nicetae Acominati Choniatae historia» ἐν ἀρχῇ τοῦ κειμένου ἔχει «... κυρίου **Νικήτα τοῦ Χωνιάτου ἱστορία**». Ἀλλ' ὅμως ἐν ταῖς Variarum lectiones ὁ Wolf ἐσημείωσε παραδόξως πῶς : «**Νικήτου Ἀκομινάτου Χωνιάτου**—Nicetas latinis Victor est sive Vincentius Acominatus gentilicium nomen Choniatae patrum». Πόθεν λοιπὸν ἠρύσθη τὸ «Ἀκομινάτος» ; Κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Stadtmüller ὁ Wolf ὡς βάσιν τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ ἔσχε τρεῖς χειρογράφους κώδικας, οἵτινες σώζονται ἔτι. Τούτων εἷς ἀντεγράφη ὑπὸ τοῦ μ. Χαρτοφύλακος Ἀλεξάνδρου, «**ἐτελειώθη ἡ παρῶσα χρονικὴ βιβλος κυροῦ Νικήτα τοῦ Χωνιάτου παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐλαχίστου ἐν ἱεροδιακόνοις Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου Χαρτοφύλακος τῆς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας ἐν ἔτει ζ'ξγϞ (1063=1555) μηνὶ μαρτίῳ 5 η ἡμέρᾳ δα**» . Ὁ Stadtmüller υποτίθησιν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος οὗτος ἦτο ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν γνωστὸν Ἀλέξανδρον Ἱεράκα, κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀκμάσας. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξανδρος Ἱεράξ ἦτο λαϊκός, οὐχὶ δὲ κληρικός, ὥς ὁ τοῦ χειρογράφου ἀντιγραφεύς. Ὡσαύτως υποτίθησιν ὁ Stadtmüller ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος ἦτο Χαρτοφύλαξ τῆς Ἀγίας Σοφίας (=«μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας»), ἀλλ' ὁ ναὸς οὗτος κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Τούρκων. «Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ» νοεῖται τὸ Πατριαρχεῖον ΚΠόλεως. Ἐκτὸς τοῦ ὑπὸ τοῦ Χαρτοφύλακος Ἀλεξάνδρου ἀντιγραφέντος καὶ οἱ λοιποὶ δύο χειρόγραφοι κώδικες, οὓς εἶχεν ὁ Wolf καὶ οἵτινες σώζονται ὡς σημειοὶ ὁ Stadtmüller ὀνομάζουσι τὸν Νικήταν ἀπλῶς **Χωνειάτην ἢ Χωνιάτην**, οὐχὶ δὲ **Ἀκομινάτον** οὐδ' εἶναι ἀλλαχόθεν γνωστὸν τοιοῦτο οἰκογενειακὸν ἐπώνυμον. Σῶζεται δὲ καὶ ἡ σφραγὶς τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου (**Σπ Δάμπρου**, Μιχαὴλ Χωνιάτου, τὰ σωζόμενα, B, 452, ἐνθα παρὰ τίθενται αἱ σφραγίδες δύο Ἱεραρχῶν τῶν Ἀθηνῶν, Προβλ. καὶ σφραγίδα τοῦ Νικήτα Χωνιάτου παρὰ G. Sch l u m b e r g e r, Stgillographie de l' empire byzantin, Paris 1884, σ. 111), ἀνευ τοῦ ἐπωνύμου «Ἀκομινάτος» Ἀλλὰ πόθεν λοιπὸν ἐνεπνεύσθη αὐτὸ ὁ Wolf ; Ἄγνωστον. Ἡ ὑπόνοια ὅτι κακῶς ἀνέγνω ἴσως σημείωμα τι λατινικὸν «a Choniis» καὶ μετεποίησεν αὐτὸ εἰς «Ἀκομινάτος» οὐδαμῶς συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἐγνωσμένην φιλολογικὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνδρός, οὐδαμῶθεν δὲ δύναται ν' ἀποδειχθῇ ἕτερά τις εἰκασία, καθ' ἣν εὗρεν ὁ Wolf τὸ ψευδεπώνυμον «Ἀκομινάτος» γεγραμμένον πῶς καὶ ἀνυπόπτως παρέλαβεν αὐτό.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ τε Μιχαὴλ καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικήτας ἔφερον τὸ ἐκ τῆς πατρὶδος αὐτῶν ἐπώνυμον «**Χωνιάτης**». Οὕτως ὠνόμαζον ἑαυτοὺς καὶ οὕτως ἐγνωρίζοντο παρὰ τοῖς συγχρόνοις καὶ τοῖς μεταγενετέροις. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐκδόσεως τῆς ἱστορίας τοῦ Νικήτα ὑπὸ τοῦ Ἱερωνύμου Wolf (1527) ἀπεδόθη αὐτοῖς τὸ ψευδεπώνυμον «Ἀκομινάτος», ὅπερ ἔκτοτε ἐπαναλαμβάνεται ὡς δῆθεν οἰκογενειακὸν αὐτῶν ἐπώνυμον.

Ὁ G. Stadtmüller ἐν τῇ ἀνωτέρῳ πραγματείᾳ αὐτοῦ συνεκέν·

τρωσε πληθὺν παρατηρήσεων καὶ συνήγαγεν ἐκ τῶν πηγῶν καὶ ἰδίως ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου δαφιλεστάτας καὶ πολυτιμοτάτας πληροφορίας περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ περὶ τῆς καθόλου οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς καταστάσεως οὐ μόνον τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτου. Τοῦτου ἕνεκα ἡ πραγματεία αὕτη οὐ μόνον διαφωτίζει τὰ κατὰ τὴν προσωπικότητα διαπρεπεστάτου Ἱεράρχου ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει κατὰ ἰβ' αἰῶνα.

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ

ΕΚ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

α'

Kl. Jüssen : Die dogmatischen Anschauungen des Hecychius von Jerusalem. I. Teil : Theologische Erkenntnislehre und Christologie, Münster, I. W. 1931 II Teil : Die Lehre von der Sünde und Sündenvergebung. Münster I, W. 1934 (bei Aschendorffschen Verlag).

Ἐν τῇ ἀξιολογιάτῃ σειρᾷ τῶν Münsterische Beiträge zur Theologie καὶ τοῖς ὑπ' ἀριθ. 17 καὶ 20 τεύχεσιν αὐτῶν ἐδημοσιεύθησαν τὰ πορίσματα μακροχρονίου καὶ εὐσυνειδητοτάτης μελέτης τοῦ ἐν Μοναστηρίῳ τῆς Βεστροφίας ὡς ὑφηγητοῦ διδασκοντος κ. Jüssen ἐπὶ τῶν δογματικῶν γνωμῶν καὶ θεωριῶν, τῶν ἐγκατεσπαρμένων εἰς τὰ ἀλληγορίζοντα ἐρμηνευτικὰ κυρίως ἔργα καὶ ἀποσπάσματα, ἀλλὰ καὶ τοὺς διαφόρους λόγους τοῦ πρεσβυτέρου καὶ διδασκάλου Ἡσυχίου τοῦ Ἱεροσολυμίτου.

Ἡ μελέτη αὕτη ἐμποιοῦσα εἰς τὸν ἀναγνώστην ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς λίαν ἐπιμελετημένης ἐργασίας πληροῦ οὐσιαστικώτατον κενὸν ἐν ταῖς πατρολογικαῖς ἐρεῦναις περὶ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Περὶ τοῦ Ἡσυχίου, ἴδαν δὲν ἀπατώμεθα, στερούμεθα εἰδικῆς μελέτης, τῆς περὶ αὐτοῦ ἄχρι τοῦδε ὑπαρχούσης βιβλιογραφίας στρεφομένης κυρίως εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ γνησίου ἢ μὴ τῶν διαφόρων ἐρμηνευτικῶν συγγραμμάτων του, τῶν τε ὁλοκλήρων διασωθέντων ὡς καὶ τῶν διαφόρων τμημάτων τῶν ὑπομνημάτων εἰς τοὺς ψαλμούς, ἐπίσης δὲ καὶ τῶν ἀποσπασμάτων ἐκ διαφόρων ἐρμηνειῶν του.

Διὰ τοῦτο ὁ σ. πρὸ τῆς εἰσόδου του εἰς τὸ κύριον θέμα τῆς μελέτης του προτάσσει ἐν τῇ πρώτῃ μέρει μακροτάτην ἔρευναν ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Ἡσυχίου, ἐξετάζει δὲ κυρίως μετὰ πολλῆς κριτικότητος τὰ πορίσματα, εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξαν αἱ διάφοροι ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἔρευναι λαμβάνων σαφὴ θέσιν ἀπέναντι αὐτῶν.

Ἡ ἐκθεσις τῶν δογματικῶν γνωμῶν καὶ θεωριῶν τοῦ Ἡσυχίου, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κύριον θέμα τοῦ σ. γίνεται ἐπὶ τῇ βάσει βαθείας μελέτης τῶν πηγῶν. Ὁ σ. ἐπέτυχεν, ὅπως γίνωσιν εἰς αὐτὸν προσιτὰ εἰς γερμανικὴν μετάφρασιν σπουδαιώτατα δογματικῶς χωρία ἐκ τῆς εἰς ἀρμενικὴν μετάφρασιν μόνον περιωμειθείσης ἐρμηνείας εἰς τὸν Ἰωβ ὡς καὶ συνειλεγμένον ἥδη

πρὸς ἔκδοσιν (μὴ ἔκδοθὲν εἰσέτι) ὕλικὸν ἐκ τοῦ ὑπομνήματος εἰς τοὺς Ψαλμοὺς.

Περὶ τῆς καλῆς ταύτης μελέτης, ῥιπτούσης καὶ νέον φῶς εἰς ζητήματα πολλαχῶς διαμφισβητηθέντα καὶ δὴ ἐν τῷ κεφαλαίῳ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κατ' ἰδίαν ἐξομολογήσεως, ἐφωδιασμένης δὲ δι' ἀκριβεστάτου καὶ εὐκο-
λοχρήστου εὐρετηρίου ὡς καὶ διὰ μετ' ἀπαραιλλλου τάξεως καταρτισθέντος πίνακος τῆς χρησιμοποιοῦνθεις βιβλιογραφίας ἐξεφράσθησαν εὐμενέστατα τόσφ ἡ καθολικὴ ὁσφ καὶ ἡ διαμαρτυρομένη πλευρά.

β'.

Epiphanius de geminis. London : Cristophers 1934 (p. VIII+427+27).
Studies and Documents ed. by Kirsopp Lake and Silva Lake. Vol. 2.

Παρὰ τῶν κ. κ. R. P. Blake καὶ H. de Vis ἐξεδόθη κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐν γεωργιανῇ μεταφράσει καὶ ἐν τῇ ὁλοκληρηθεί τῷ τῷ ἔργον τοῦ ἁγίου Ἐπιφανίου, ἐπισκόπου τῆς ἐν Κύπρῳ Κωνσταντίας «Περὶ τῶν ἰβ', λίθων τῶν ὄντων ἐν τοῖς στολισμοῖς τῶν Ἀαράων», συνηθέστερον γνωστοῦ «De geminis». Τὸ κείμενον τῆς μεταφράσεως ταύτης ἀνευρέθη πρὸ μακροῦ σχετικῶς χρόνον ἐν τῇ Τιφλίδι ὑπὸ τοῦ κ. Blatke παρὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἀντεγράφη, δημοσιεύεται δὲ ἤδη μετὰ προηγηθέντα δι' ἀντιπαροβολῆς ἀκριβῆ καθορισμόν.

Εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην προστίθενται καὶ τὰ ἤδη γνωστὰ ἐν κοπτικῇ, συριακῇ καὶ ἀρμενικῇ μεταφράσει ἀποσπάσματα. Περὶ τούτων ἀναφέρει λεπτομερῶς ὁ κ. O. Bardenhewer ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς Γραμματολογίας ἐν τόμῳ III, σελ. 300 κ. ἑ., νεωτέρας δὲ τινος πληροφρορίας παρέχει ἡ νεωτάτη ἔκδοσις τῆς Ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ὑπὸ W. Schmid καὶ O. Stählin ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει σελ. 1449, παρατ. 2.

Τοῦ ἔργου τούτου γραφέντος κατ' αἴτησιν τοῦ Διοδώρου ἐπισκόπου Τύρου πρὸ τοῦ 394 διεσώθησαν, ὡς γνωστόν, ἐκ τοῦ πρωτοτύπου κειμένου μόνον ἀποσπάσματα περιεχόμενα παρὰ J. P. Migne E. Π. 43, 293—304. Ὅμοιως τὸ πλήρες κείμενον ἐν πολλοῖς σημείοις καὶ δὴ περὶ τὸ τέλος ἑλλί-
πες ἐμφανιζόμενον διεσώθη ἐν ἀρχαίᾳ λατινικῇ μεταφράσει, θεωρουμένη ὡς πλήρῃ, πιθανῶς δὲ γενομένη παρὰ τοῦ Πρεσβ. Ἱερωνύμου, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος κατὰ τὴν ἐν Παλαιστίνῃ διαμονήν του ἐνεχείρισε προσω-
πικῶς τὸ πρωτότυπον κείμενον. Ἡ μετάφρασις αὕτη διεσώθη κατὰ περιεργον δὲ τρόπον ἐν τῇ οὕτῃ καλουμένῃ «Avellana» συλλογῇ αὐτοκρατορικῶν καὶ παπικῶν ἐπιστολῶν ἀπὸ τοῦ 367—553 ἔτους, περιέχεται δὲ καὶ παρὰ J. P. Migne E. Π. 43, 305—372.

Ἄν καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο οὐδέποτε ἀπεδόθη ὁπωσδήποτε σημασία καὶ ἀπὸ φιλολογικῆς μᾶλλον ἀπόψεως δέον, ὡς καὶ ὁ κ. G. Krüger ἔγρα-
φεν ἐσχάτως ἐν τῇ Θεολογικῇ βιβλιογραφικῇ ἐφημερίδι (1935, 8), νὰ ἐξαρθῇ ἡ ἀξία τῆς προκειμένης μεταφράσεως ὡς ἐνὸς ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων καὶ ἀξι-
ολογητάτων μνημείων τῆς γεωργιανῆς γλώσσης, ἐν τούτοις δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ εὐχηθῶμεν, ὅπως ἐδημοσιεύετο μετάφρασις τις καὶ δὴ τῶν τμημάτων ἐκείνων, ἅτινα ἐλλείπουσιν ἐν τῷ πρωτοτύπῳ εἶτε ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει.

γ'.

Suidae lexicon (Lexicographi graeci, recogniti et apparatu critico instructi) Edidit Ade Adler. Lipsiae in aedibus R. G. Tenbneri, Partes 3, 1928—1933.

Ἡ ἀπὸ μακροτέρων χρόνων μεταδοθεῖσα νέα ἔκδοσις τοῦ λεξικοῦ τοῦ Σουΐδα, πλὴν ὅμως κατὰ τὸ ἔτος 1928 μόλις ἀρξαμένη, ἐγγίζει ἤδη περὶ τὸ τέρας ἐπικειμένης τῆς συμπληρώσεώς της διὰ τοῦ προσεχῶς κυκλοφοροῦντος τετάρτου μέρους. Ἡδὴ ἐξεδόθησαν τὸ πρῶτον (Α Γ'), τὸ δεῦτερον (Δ—Β) καὶ τὸ τρίτον (Κ—Ο; ω) μέρη εἰς τρεῖς κομψοτάτους τόμους. Διετηρήθη καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ ἡ παράθεσις τοῦ στοιχείου ω εὐθὺς μετὰ τὸ ο. Τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐκδόσεως ταύτης, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπίμοχθον τῆς ἐργασίας τοῦ ἐκδότου μαρτυρεῖ ἰδιαιτέρως ἡ σύνταξις τοῦ παρὰ πόδας τοῦ καίμενου τιθεμένου πίνακος παραλλαγῶν, ἐτερογραφῶν κλπ. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ ἔστι καὶ ἀπλὴ σύγκρισις πρὸς τὴν εὐστοχοτέραν ἄχρι τοῦδε ἀρτιωτέραν ἔκδοσιν ἐν δυοὶ τόμοις ὑπὸ Godofredus Dernhardy. Πλὴν ὅμως πάντοτε θὰ παραμένῃ προσφέρουσα τὰς πολυτίμους ὑπηρεσίας της ἡ μεγάλη ἔκδοσις τῆς Ὁξφόρδης (1834) καὶ ἄλλως καὶ λόγῳ τῶν ἐπισυναπτωμένων ἐν παραρτήματι εἰς τρίτον τόμον πινάκων πραγματολογικοῦ, ὀνοματολογικοῦ, λεξικολογικοῦ καὶ δὴ τοῦ τῶν συγγραφέων. Τῶν πινάκων τούτων φαίνεται, ὅτι θὰ στερεῇται ἡ προκειμένη ἔκδοσις. Ἀπεφύχθη καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ ἡ παράθεσις τῆς λατινικῆς μεταφράσεως, συνήθης παρὰ τοῖς πολὺ προγενεστέρως λαβούσαις χώραν ἔκδόσεσιν. Ἰδιαιτέραν εὐχαρίστησιν προκαλεῖ τὸ ὅπως εὐχρηστον τῶν τόμων, οὐχὶ δὲ ὀλιγωτέραν ἢ χρησιμοποιοθεῖσα ἑλληνικὴ γραφή.

δ'.

Karrer Otto: Das Religiöse in der Menschheit und das Christentum. Freiburg i. Br. Herder, 1934. 8. X+264.8^o RM. 5,20, geb. RM. 6,50.

Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐκυκλοφόρησεν εὐρύτατα εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ τὸ ἀνωτέρω ἔργον τοῦ ἐν Λουκέρνη διαμένοντος καθολικοῦ Θρησκευτολόγου κ. Ο. Karrer. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἀναγινώσκεται μετὰ πολλοῦ τοῦ ἐνδιαφέροντος λόγῳ ἄλλως τε τῆς γενικότητος τοῦ θέματος, ἀλλὰ καὶ λόγῳ ἀκριβῶς τοῦ δημοτικωτέρου, οὕτως εἰπεῖν, χαρακτηρισ, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς ἐφρόντισε νὰ παράσχη εἰς τὸ ἔργον τοῦ τοῦτο.

Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ τὸ γεγονός τῆς προελεύσεώς του ἐκ διαλέξεων καὶ ὁμιλικῶν σειρῶν, τὰς ὁποίας ὁ σ. ἐποιήσατο ἐν Λουκέρνη καὶ δὴ ἐν Ζυρίχῃ πρὸ διαφόρου ὁμολογίας ἀκροατῶν. Σήμερον ἄλλως τε τὰ ζητήματα περὶ θρησκευτικότητος ἐν τῇ ἀνθρωπότητι γενικῶς καὶ τῆς σχέσεως τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὰς λοιπὰς θρησκείας κατέστησαν ὑπὲρ ποτε καὶ ἄλλοτε φλέγοντα καὶ δὲν εἶναι πλέον ἀνεκτόν, ὅπως ἐξετάζωνται παραλόγως πως.

Διεξήλθομεν τὸ βιβλίον τοῦτο καὶ ἐπιθυμοῦμεν νὰ παράσχωμεν ἐν δυνατῇ συντομίᾳ ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου του, θὰ ἠυχόμεθα δὲ ὅπως ὁ παρ' ἡμῖν εἰδικὸς ὑφηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Α. Φιλιππίδης εὐρίσκει τὸν καιρὸν, ἵνα παράσχη κριτικὴν ἀπὸ εἰδικῆς μας πλευρᾶς τοῦ καλοῦ τούτου ἔργου.

Ὁ σ. προσπαθεῖ ἀπὸ καθολικῆς ἀπόψεως νὰ ἀπαντήσῃ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τοῦ τρόπου, καθ' ὃν δεόν νὰ κρίνηται ἡ ἀνθρωπίνη θρησκευτικότης ὡς αὕτη πολύτερος καὶ πολυειδὴς ἐμφανίζεται ἐν ταῖς διαφόροις θρησκειαῖς.

Τὸ βιβλίον διαιρεῖται εἰς πέντε τμήματα. Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ῥίπτει ὁ συγγραφεὺς τὸ βλέμμά του εἰς τὸν κόσμον τῶν θρησκειῶν καὶ προσπαθεῖ νὰ δείξῃ τὸ εἶδος τῶν περὶ Θεοῦ παραστάσεων παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς. ὁποῖαι δηλαδὴ αὐταί ἦσαν καὶ εἶναι, συγχρόνως δὲ πῶς παρ' αὐτοῖς θρησκεία καὶ ἡθικότης σχετίζονται καὶ ποῖαν θέσιν κατέχουσιν κυρίως ἡ προσευχὴ καὶ ἡ θυσία ὡς γενικώτερα φαινόμενα. Ὁ σ. ἐξάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τὴν περὶ Θεοῦ παρὰστασιν αἱ βασικώτεραι διαφοραὶ δὲν συνίστανται εἰς τὸ καθ' ἑαυτὸ Ἀπόλυτον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Θείου οὔτε ἐκ τῶν λαμβανομένων θέσιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ «*id quo maius cogitari non potest*» ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον εἰς τὴν σύλληψιν καὶ αἰσθητοποίησιν. Ἐμφαντικῶς τονίζεται, ὅτι πανταχοῦ ἡθικὴ γνώσις καὶ βούλησις, θρησκευτικὸν ἡθικὸν φρόνημα ἀπαντᾷται καὶ πολλῷ πλέον ἐσωτερικώτερα προσευχητικὰ βιώματα ἂν καὶ εἰς πολυποικίλους μορφάς.

Εἰς τὸ δεύτερον μέρος ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἤδη διαπτυχθείσας θεωρίας εἶτε διὰ φυσικοεξελεγκτικῆς μεθόδου, ὡς παρὰ τοῖς R. Otto, D. Daquie, W. Shemidt, J. Winthuis, J. Newman εἶτε ἀπὸ τῆς βιβλικῆς παραδόσεως ἐρευνᾷ ὁ σ. τὸ πρόβλημα τῆς γενέσεως τῆς θρησκευτικότητος ἐν τῇ ἀνθρωπότητι. Προσπαθεῖ νὰ συναρμολογήσῃ τὸ κοινὸν τῶν ἀναπτυχθεισῶν θεωριῶν, αἰτίνες, νομίζει, ὅτι συμπληροῦσιν ἀλλήλας. Ὁ σ. διαβλέπει ἐν ταῖς βιβλικαῖς παραδόσεσι περὶ τῆς θρησκευτικῆς προέστας τοῦ ἀνθρώπου τὴν τελικὴν διεξήγησιν καὶ ἁρμονικὴν σύνθεσιν τῶν διαφόρων θρησκευτολογικῶν θεωριῶν. «Ὁ ἀνθρώπος ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ του» ἀναφέρει ὁ σ. «ὃ κατὰ τὴν ἰδέαν καὶ εὐδοκίαν τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦτον ἡ Βίβλος χαριτολόγως περιγράφει, προσαρμόζεται ἀπολύτως ἐν τοῖς πλαισίοις ἐντὸς τῶν ὁποίων ἡ διαίτησις τὸν συμπερινοῦν ἐθνολόγων καὶ ψυχολόγων συνειθίζει νὰ τὸν περικλείῃ. Ὁ Θεολόγος δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ προσθήσῃ, ὅτι ἐν τῇ παιδικῇ ἐκείνῃ τοῦ ἀνθρώπου ἡλικίᾳ ὕπνωτον, οὕτως εἰπεῖν οὐράνια δωρεά, οὐράνιον τι σχέδιον καὶ προορισμόν.

Τὸ τρίτον μέρος ἀφιερώνει ὁ σ. εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος τῆς περὶ αὐτὸν ἀναπτύξεως τῆς θρησκευτικότητος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ὁ σ. ὁμιλεῖ περὶ θρησκευτικῆς οἰονομίας ἡθρονομικότητος, τῆς ὁποίας κυριώτερα χαρακτηριστικὰ διαβλέπει ἐν τῇ εἰς Θεὸν πίστει ἐν τῇ ἡθικῇ ὑποταγῇ, ἐν τῇ προσευχῇ καὶ ταῖς θυσίαις καὶ ἐξετάζει τὸ δεδικαιολογημένον ἢ μὴ τῆς θεωρίας τῆς ἀνελευτικότητος καὶ τῆς παρὰμυθώσεως τῆς θρησκευτικότητος. Παραδέχεται ὅτι δικαιοῦται τις μετ' ἀπολύτου βασιμότητος νὰ ὁμιλῇ περὶ ἀπολύτου ἀνελευτικῆς τάσεως, ἀπέναντι τῆς ὁποίας ὅμως ἴσταιται ἡ πρὸς τὰ ὑλιστικώτερα καὶ χθαμαλώτερα τάσις λόγῳ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κακοῦ. Μία προσπάθεια τοῦ συγγραφέως πρὸς ἔξαρσιν τοῦ θετικῶς καὶ συγκεκριμένως ἐμφανιζομένου καταφανῆς ἰδίου ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν κατὰ τὸν Ἀθεϊσμόν καὶ Πανθεϊσμόν.

Τὸ τέταρτον μέρος παρέχει τὰς κεντρικὰς γραμμὰς μιᾶς θρησκευτολογικῆς συγκρίσεως. Ὁ σ. ἀναγνωρίζει κατ' ἐμφαντικὸν δὲ τρόπον τὸ θετικὸν ἐν ταῖς μὴ χριστιανικαῖς θρησκειαῖς. Ἀποκρούει τὴν διάκρισιν ἐξωχριστιανικῆς

καὶ χριστιανικῆς ἀποκαλύψεως εἰς φυσικὴν καὶ υπερφυσικὴν ὡς ὁδηγοῦσαν εὐκόλως εἰς παρανόησιν, ἐφ' ὅσον ἡ οὕτως καλουμένη φυσικὴ ἀποκάλυψις δύναται κάλλιστα νὰ θεωρηθῇ ὡς υπερφυσικὴ. Ἰσχυρισμοὶ λίαν πειστικοί. Ἐκεῖνό ὅμως τὸ ὁποῖον οὐσιωδέστατα καὶ μάλιστα διακρίνει τὸν Χριστιανισμόν παρὰ τὰς ἄλλας παρομοιώσεις ἀπὸ τῶν ἄλλων θρησκειῶν εἶναι τὸ γεγονός, καθ' ὃ ἡ πίστις πρὸς τὸν ἐνανθρωπήσαντα Θεὸν εἶναι αὐτοαποκάλυψις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἐνὶ φανερωθέντι Χριστῷ. Ἡ κεφαλαιώδης σημάσια τοῦ γεγονότος τούτου καθίσταται φανερά ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ εὐπρεπεῖα παρὰ τῷ πιστεύοντι. Ἡ ἐξουχὸς δὲ καὶ ὑπὲρ πᾶν ἀξία τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀναζητεῖται ὑπὸ τοῦ σ. ἐν τῇ περὶ τοῦ Θεοῦ Ἰδέῃ. ἐν ταῖς ἡθικαῖς ιδέαις, ἐν τῇ ὅλῃ στάσει τοῦ χριστιανοῦ ἐναντι τοῦ συνανθρώπου του. Χαρακτηριστικώτατα καὶ ὁμολογουμένως συναρπαστικώτατα ὁμιλεῖ ὁ σ. ἐν τῷ τέλει τοῦ κεφαλαίου τούτου περὶ τοῦ ἀξιολογικοῦ ὕψους καὶ ἀξιολογικοῦ περιεχομένου τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐξετάζει τὸ χριστιανικὸν ἰδεῶδες, ἀπροσπέλαστον ἐν τῇ ὅλῃ πληρότητί του εἰς τοὺς γητίνους φορεῖς του, συστατικὸν καὶ τοῦτο ἀπαραιτήτον τοῦ κρατεροῦ ἀγῶνος πρὸς τὴν δυνατότητα τῆς τελειοποιήσεως τῆς συνόλου χριστιανωσύνης ὡς ἀθροίσματος ατόμων καὶ ὡς συνισταμένης συνόλων. Ἐπιγραμματικώτατα κατακλείει τὸ κεφάλαιόν του λέγων: «Ἡ τραγωδία τῆς χριστιανωσύνης εἶναι μεγάλη. Ὁ Χριστιανισμὸς ὅμως εἶναι ἀθάνατος. Ὁ Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας (Ἐβρ. 13,8)».

Εἰς τὸ τελικὸν κεφάλαιον εὐρίσκωμεν τὴν θεολογικὴν ἀξιολογίαν τῆς θρησκευτικότητος ἐν τῇ ἀνθρωπότητι. Ὁ σ. ζητεῖ νὰ ἐξηγήσῃ διὰ τίνα λόγον ἡ ἀναγνώρισις στοιχείων ἀληθείας ἐν ταῖς ἄλλαις θρησκειαῖς δὲν ἐρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν ἀπαιτήσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν μόνον ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ σῴτῃρα καὶ ἡ μακαριοποιούσα. Ὁ σ. παρουσιάζεται ἐν τῷ κεφ. αἰσθ. τοῦτῳ ὁ ἀφοσιωμένος ὁπαδὸς τῶν διδασκαλιῶν τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει. Ὁ σ. προσπαθεῖ νὰ εὕρῃ τὴν ἀπάντησιν ἐν τῇ ἐρευνῇ τῆς σχέσεως τῆς ὁρατῆς καὶ ἀοράτου Ἐκκλησίας οὐχὶ βεβαίως ὑπὸ τὴν γνώσιν ἡν δογματικὴν ἔκνοιαν. «Περὶ τὸν Χριστὸν» λέγει, τὸν μόνον δοτήρα τῆς σωτηρίας, ὑπάρχει πλησιέστερός τις, ὁρατός, ἀνευ ὁρίων φωτεινὸς κύκλος καὶ εἰς ἀπώτερος. Ὑπάρχει ζώνη τις, ἐνθα ὁ Χριστὸς ἐφανερώσε τὴν Ἀποκάλυψιν περὶ τῆς ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἐνθα ἡ ἀγιότης ὡς μορφὴ ζωῆς τιμᾶται καὶ ἀγαπᾶται καὶ ἐτέρω ζώνῃ, ἐνθα ὁ Χριστὸς ἡ οὐδαμῶς ἢ μόνον σκιωδῶς ἀναγνωρίζεται καὶ ἀγαπᾶται ἐν πολυειδέσι καὶ πολυτρόποις συμβολισμοῖς ἐνὸς τῷ Θεῷ εὐαρέστου βίου Μία ζώνη, ἐνθα τὰ ὕδατα τῆς γνώσεως καὶ τῆς χάριτος ἐν ἀφθονίᾳ ῥέουσι καὶ ἐνθα χάρις εἰς τὸς τοιαύτας εὐλογίας οἱ δίκαιοι, οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ, ὡς δένδρα ἀνθοῦντα «Παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων» (Ψαλμ. 1,3) καὶ ἐτέρω μακροτέρα ζώνῃ, ἐνθα ταῦτα ἐν ἀνύδρῳ ἢ πτωχῇ εἰς ῥοὰς ὑδάτων χάριτος εὐρίσκουσιν ἐλαχίστην τροφήν, πλὴν ὅμως οὐχὶ σπανίως ἔχουσιν ἰδίαν πλὴν τραχεῖαν ὠραιότητα μετὰ εὐχυμοτάτων καρπῶν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης». «Ὑπάρχει κατὰ βάσιν μία θρησκεία ἐν τῇ πολυειδείᾳ τῶν διαφόρων μορφῶν». Ταύτην εὐρίσκει ὁ σ. ἐν τῇ Καθολικῇ, διότι, ὡς λέγει, «ὁ Καθολικισμὸς ἐπὶ τῆς γῆς ὁλοκλήρου εἶναι τὸ θεῖον, τὸ μακαριοποιούν»,

Εὐρίσκαμεν τὸ βιβλίον τοῦτο ἄξιον ἀναγνώσεως καὶ πολλῆς προσοχῆς καὶ ἐκ μέρους ἡμῶν οἵτινες βεβαίως ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου πλευρᾶς μας πολλάκις θὰ ἔχωμεν ἀφορμὰς πρὸς διατύπωσιν ἐτέρας κρίσεως καὶ ἐξαγαγὴν ἄλλοιων συμπερασμάτων.

Ἐκτενὴ κριτικὴν ἐπὶ τοῦ βιβλίου εἶδομεν ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ. 7 τοῦ 1984 φύλλῳ τῆς Καθολικῆς Θεολογικῆς Ἐπιθεωρήσεως γραφεῖσαν παρὰ τοῦ κ. Α. Anwander.

s'

Muncker Th. Diè psychologischen Grundlagen der Katholischen Sittenlehre (Bd. 2er des Handbuches der Kath. Sittenlehre von Fr. Tillmann), L. Schwann. Düsseldorf. 1934 s. 340. Br. 10,80 RM. Lb. 12,80 RM.

Κατὰ τὸν παρελθόντα Δεκέμβριον ἐτέθη εἰς κυκλοφορίαν καὶ ὁ δευτέρος τόμος τοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Tillmann ἐκδιδόμενου τετρατόμου Ἑθικοῦ ἔργου, περὶ τοῦ ὁποῖου ἐγένετο λόγος ἐν τῷ ὑπ' ἀριθμ. ΜΖ'. (1984) τεύχει τῆς «Θεολογίας» σ. 280—83. Ὁ τόμος αὗτος συγγραφεῖς παρὰ τοῦ κ. Th. Muncker, Καθηγητοῦ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Breslau παρέχει τὰς ψυχολογικὰς βάσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται ἡ ἠθικὴ διδασκαλία.

Τὴν πρωτοτυπίαν ἐν τῇ συνθέσει καὶ διατάξει τοῦ ὅλου ἔργου ἐπέτιχα νὰ παρουσιάσῃ ἐν ὁμακῷ καὶ ὁ λ. συγγραφεὺς τοῦ τμήματος τούτου. Οὕτω τῆς Ἑθικῆς Θεολογίας, ἥτις προβάλλει τοὺς ἀπολύτους ἠθικοὺς κανόνας τῆς ἔχουσας πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν ἄνθρωπον, ὡς οὗτος ὀφείλει νὰ εἶναι, προηγείται ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ ἡ Ἑθικὴ ψυχολογία πραγματευομένη γενικῶς εἰπεῖν τὸν τρόπον τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἠθικῶν τούτων κανόνων ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον ὡς οὗτος εἶνε ψυχικῶς ἢ σωματικῶς ὑγιὲς ἢ ἀσθενής. Ἐπιζητεῖται δ.λ.ν. νὰ καταστήσῃ σαφῆ ὅλα ἐκεῖνα τὰ κωλύματα, ἅτινα εἰς τὴν πλήρωσιν τῶν ἠθικῶν κανόνων δύνανται νὰ παρεμβληθῶσι καὶ παρεμβάλλονται.

Πόσον ἀπαραίτητος διὰ τὸ καρποφόρον ἠθικοπαιδαγωγικῆς ἐργασίας τυγχάνει ἡ γνῶσις ζητημάτων σχετικῶν πρὸς τὰ παντοῖα προβλήματα περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, ζητημάτων τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας καὶ ψυχοπαθολογίας εἶναι γνωστὸν εἰς πάντα, ὅστις ὁπωςδήποτε ἀσχολεῖται εἴτε μὲ τὰ ὑψηλὸν παιδαγωγικὸν τῆς νεότητος ἔργον, εἴτε μὲ τὸ ὑψηλὸν παιδαγωγικὸν τῆς νεότητος ἔργον, εἴτε τὸ ἔτι λεκτότερον τοῦ πνευματικοῦ πατρὸς. Ἐξέτασις λοιπὸν τῶν τοιαύτης φύσεως ζητημάτων καὶ δὴ ὡς προεισαγωγή εἰς ἀμείνον ἐνδρισκωμένην σχέσιν πρὸς τὴν ἠθικὴν προσφέρει σπουδαιότητα ὑπερβαίνει ἀποτελεῖ τοῦτ' αὐτὸ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν.

Οὐχὶ σπανίως ῥησιμώθημεν τὴν ἑλλειψιν ἐνὸς τοιούτου βιβλίου σαφοῦς καὶ δὴ ἔχοντος ὑπ' ὅψιν τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν ἐν τῷ κλιματολογικῷ, φυσικῷ, θρησκευτικῷ, κοινωνικῷ καὶ πολιτικῷ περιβάλλοντί της, γεγραμμένου παρὰ πεπειραμένου καὶ χριστιανοῦ ἐπιστήμονος, διότι οὐχὶ σπανίως ἐπίσης κατὰ τὴν ἐξάσκησιν τοῦ διδακτικοῦ ἡμῶν καὶ δὴ ὡς θεολόγου ἔργου εὐρέθημεν πρὸς πραγματικῶν τραγυδιῶν καὶ δὴ προκειμένου περὶ νέων τῆς τόσῃ εὐεπιφορῶν εἰς ψυχικὰς διαταραχὰς καὶ ἀνωμαλίας γνωστῆς ἡλικίας.

Ὁ σ. ὡς προελέχθη, πρωτοτυπεῖ. Συναρμολογεῖ ὁλόκληρον τὸ ὕλικον τοῦ βιβλίου του περὶ τὸ γενικὸν ζήτημα τῆς συνειδήσεως. Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐξετάζονται ἡ ἔννοια, τὸ ἀντικείμενον, αἱ μέθοδοι καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ἑθικῆς ψυχολογίας ἐξετάζονται εἰς τέσσαρα τμήματα: α'. Ἡ συνειδήσις ὡς ψυχικὴ λειτουργία μετὰ συμμερούς ἐξετάσεως τῶν σχετικῶν προβλημάτων. β'. Ἡ συνειδήσις ὑπὸ ἠθικὴν ἔννοιαν μετὰ παραθέσεως πασῶν τῶν ἀναπτυχθεισῶν ἐκάστοτε θεωριῶν. Ἰδιαιτέρως ἐνδιατρίβει ὁ σ. εἰς τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἀντίκρουσιν τῶν θεωριῶν τῆς ἐμπεριουκρατίας καὶ τῶν διαφορῶν νοσηλαρχικῶν τοιούτων. γ'. Ἐξετάζονται αἱ σφαλεραί κατευθύνσεις ἐν τῇ μορφώσει τῆς συνειδήσεως καὶ τῇ ἀποτελέσει τῶν ἠθικῶν κρίσεων. Εἰς τὸ τμήμα τοῦτο ἐνδιατρίβει ἐπὶ μακρότερον ὁ σ. καὶ ἐξετάζει μετὰ σαφηνείας φλέγοντα γενικότερου ἐνδιαφέροντος, ἀμεσώτατον δὲ διὰ τοὺς ἀσχολουμένους εἰς τὸ ἐκπαιδευτικὸν ἔργον τὸ τόσῳ δύσκολον εἰπὲρ ποτε καὶ ἄλλοτε σήμερον, ἐν τῇ ψυχικῶς ἐπαναστατημένῃ ἐποχῇ μας καταστάς, ζητή-

ματα, ἅτινα ὁπωσδήποτε σχετίζονται πρὸς τὸν σχηματισμὸν τῶν ἠθικῶν κρίσεων. Τὰ παντὸς ψυχικὰ βιώματα καὶ φαινόμενα, αἱ ψυχοπαθολογικαὶ καταστάσεις μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν διεστραμμένων ἐν τῇ μορφώσει τοῦ αὐτοσυναισθήματος εὐελέξων, αἵτινες τόσην σημασίαν κέκηνται κατὰ τὸν σχηματισμὸν ἠθικῶν κρίσεων ἀναλύονται μετὰ μεθοδικότητος καὶ ἀπλότητος καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν ὑπὸ τὸ πρῶτον πάντοτε τῆς χριστιανικῆς θεωρολογίας. Μακρότερον ποιεῖται ὁ σ. εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο λόγον περὶ τῶν δυσμενῶν ἐπιδράσεων καὶ ἐπιρροῶν τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τῆς ψυχολογίας τοῦ πλήθους. δ'. Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ μέρει ὁ σ. καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν, ὅπως ἐξετάσῃ ἀκριύτερον τὸ ζήτημα τοῦ τρόπου τῆς ψυχολογικῆς δοθῆς μορφώσεως τῆς συνειδήσεως καὶ δὴ ἐν τῇ ἀγνοῇ ὑπὸ τὰς διαφορὰς ἐκδηλώσεις τῆς. Προδιαγράφει τὰς κατευθύνσεις, αἵτινες δεόν νὰ ἀκολουθῶνται ἐν τῇ προσπάθειᾳ πρὸς πρόληψιν ἀποφυγῇ καὶ θρησκείαν ὁπωσδήποτε προκληθεῖσων εἴτε κληρονομικῶς εἴτε ἄλλως πῶς διαστροφῶν τῆς ὑγιούς καὶ ὁρθῆς συνειδήσεως.

Πλείστας ὑπηρεσίας παρέχει τὸ ἔργον τοῦτο καὶ διὰ τῆς παρατιθεμένης, κατὰ κεφάλαια δέ, ἐν ἐκάστῳ τῶν τεσσάρων τμημάτων βιβλιογραφίας καὶ δὴ τῆς νεωτάτης. Ἀτυχῶς παρέχεται μόνον ἡ γερμανικὴ.

Ἐφ' ὅσον θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν γνώμην, δὲν θὰ ἐδιστάζομεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι εὐρίσκειται τὸ ἔργον τοῦτο ἐξαιρετικῶς χρήσιμον. Πραγματεύεται ἄλλως τε εἰς πλείστα σημεία διδακτικὴν ὕλην ἐκ τοῦ μαθήματος τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς Φιλοσοφικῆς Προπαιδείας, τὴν ὁποίαν ἐσχάτως καθιέρωσε παρ' ἡμῖν τὸ τελευταῖον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα, ὅσον ἀφορᾷ ἐννοεῖται τὸ ψυχολογικὸν μέρος. Πάντοτε ὅμως τὸ ἔργον εἶναι λίαν ἐπιβλητικὸν εἰς τὸν ὁπωσδήποτε ὀσχολούμενον μετὰ τοῦ ἠθικοπαιδαγωγικοῦ ἔργου.

στ'

Archiv für Religionswissenschaft Band XXXI, Heft 1—2 Leipzig. 1934. Περιέχεται μελέτη τοῦ ἐν Rostock καθηγητοῦ κ. J. Gelfoken ἐπὶ τοῦ θαυμαστοῦ γεγονότος, ὅπερ ἐπέζησεν ὁ ἱερεὺς Αὐγουστίνος ἐν τῷ κήρῳ τῆς ἐν Μεδιολάνοις κατοικίας του, ὅτε, διὰ τῆς παιδικῆς φωνῆς τῆς ἀναλαμβάνουσας τὰς λέξεις tolle et lege (=λαβὲ καὶ ἀνάγνωθι) παρωρυμῇ εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ ἀναγνώσας τὸ χωρίον τῆς πρὸ Ῥωμαίους ἐπιστολῆς ιγ'. 18—14, ὁριστικῶς πλέον ἀπεφάσισεν, ὡς ὁ ἴδιος λέγει (Confessiones 8.12) νὰ δεχθῇ τὸ ἱερὸν βάπτισμα.

Ὁ σ. ὁμολογῶν τὴν ὁμόγνωμον ἐπὶ τῆς πραγματικότητος καὶ ἱστορικότητος τοῦ γεγονότος κρατοῦσαν παρὰ διαφορὰς τινὰς ἐπὶ τῶν ἐξαχθεῖσων κρίσεων ἀντιλήψιν, πειράσκει ἐν τῇ μελέτῃ του ταύτη οὐχὶ νὰ διαμφισβητήσῃ τὴν ἀλήθειαν τοῦ γεγονότος ὡς ὑποκειμενικοῦ βιώματος, ἀλλὰ νὰ ἐξηγήσῃ τοῦτο καὶ ὡς προῖον δοξασίων καὶ ἀντιλήψεων τῆς ἐποχῆς καὶ δὴ τῆς ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ φιλολογίᾳ φρασεολογικῆς ὑποδύσεως τούτων καὶ ἐπομένων ζητεῖ νὰ θέσῃ εἰς τοῦτο βαθύτεραν ἱστορικὴν βάσιν.

Ὁμολογουμένως ὁ λ. συγγραφεὺς, γνωστότατος εὐφῆμος καὶ ἐκ τῶν ἁλῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν ἀναφερομένων μελετῶν του καὶ δὴ ἐκ τῆς μελέτης του «Zwei griechische Apologeten» λίαν εὐσυνειδήτως προσπαθεῖ νὰ καταδείξῃ καὶ ἐν τούτῳ, τῷ γεγονότι δηλαδὴ τῆς ὁλως αἰφνιδίας ἐκ βαθυτάτης πεποιθήσεως ἐπελθούσης πρὸς τὴν νέαν ζωὴν ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας ἱεροῦ ἀνδρός, τὸν θεῖον Αὐγουστίνον ὡς τέκνον τῆς ἐποχῆς του, ἐποχῆς ἐκτύπως θαυμαστῆς εἰς ποικίλλαν θρησκευτικῶν ἐσωτερικῶν βιωμάτων καὶ θαυματολογιῶν.

Ἀναμφιβόλως θὰ ἐστρεφεῖτο οἰασδήποτε σημασίας ἡ προσπάθεια αὕτη, ἐὰν ὁπωσδήποτε ἐπεχειρεῖτο ἡ καὶ ἁπλῶς σκέψις ἐγένετο νὰ διαμφισβητηθῇ ὁ ὑπερφυσικὸς χαρακτὴρ τοῦ βιώματος καὶ περὶ τούτου εὐτυχῶς προλαβὼν ὁμιλεῖ θετικῶς ὁ συγγραφεὺς.